

Om marknadsekonomins förträfflighet: en sociologisk analys

Joachim Israel

Sociologisk Institut, Lunds Universitet

SUMMARY. This is an attempt to analyze critically assumptions about the functioning of a market-economy from a sociological point of view. Starting with a case study the article proceeds in discussing some of the implicit assumptions inherent in traditional economic models. It discusses thereafter the dichotomy »market mechanisms versus centralized bureaucratic planning« as sole means to solve problems of information and co-ordination. It is asserted that this dichotomy is obsolete since market mechanisms are being eliminated in market economies to an increasing degree. Finally, a few problems like the elimination of power conditions, the status of the sovereign consumer, and market imperfections are touched upon.

1. En fallstudie

Sedan andra världskrigets slut har konstfiberindustrin växt sig stort i de flesta industrialiserade länderna. Den spelar en viktig roll för bl.a. textiltillverkningen: Nylonstrumpor, nylonskjortor, pulloverar, terylenkostymer, regnrockar är några exempel på textilier tillverkade med konstfibermaterial.

För fibertillverkningen, som sker inom den petro-kemiska sektorn av industrin behövs en speciell och mycket dyrbar utrustning. Tillverkningen sker därför för det mesta i stora fabriksenheter som kräver en enorm kapitalinsats. Varje ny fabrik måste för kapitalförräntningens skull åstadkomma en massproduktion. Varje sådan fabrik innebär därför en enorm kapacitetsökning och ett stort tillskott till marknaden. Enligt en översikt som publicerades i den engelska tidningen *Observer* (9.4.1972) ökade efterfrågan på konstfiber av typen terylen under de senaste tre åren med ca. 10 procent årligen. Produktionskapaciteten tycks dock enligt samma källa har ökat med det dubbla, dvs. ca. 20 procent per år. Detta medförde överproduktion och avsättningssvårigheter. Sedan i början på 1972 har industrins kapacitet kunnat utnyttjas endast till 70 procent. En av giganterna i denna branch, den engelska ICI-koncernen sålde, för att citera *Observer*, »det sista året för 150 miljoner engelska pund (motsvarande ca. 2,6 miljarder danska kronor) med en profitmarginal på eländiga 3,3%«.

Om marknadsekonomins förträfflighet: en sociologisk analys

Joachim Israel

Sociologisk Institut, Lunds Universitet

SUMMARY. This is an attempt to analyze critically assumptions about the functioning of a market-economy from a sociological point of view. Starting with a case study the article proceeds in discussing some of the implicit assumptions inherent in traditional economic models. It discusses thereafter the dichotomy »market mechanisms versus centralized bureaucratic planning« as sole means to solve problems of information and co-ordination. It is asserted that this dichotomy is obsolete since market mechanisms are being eliminated in market economies to an increasing degree. Finally, a few problems like the elimination of power conditions, the status of the sovereign consumer, and market imperfections are touched upon.

1. En fallstudie

Sedan andra världskrigets slut har konstfiberindustrin växt sig stort i de flesta industrialiserade länderna. Den spelar en viktig roll för bl.a. textiltillverkningen: Nylonstrumpor, nylonskjortor, pulloverar, terylenkostymer, regnrockar är några exempel på textilier tillverkade med konstfibermaterial.

För fibertillverkningen, som sker inom den petro-kemiska sektorn av industrin behövs en speciell och mycket dyrbar utrustning. Tillverkningen sker därför för det mesta i stora fabriksenheter som kräver en enorm kapitalinsats. Varje ny fabrik måste för kapitalförräntningens skull åstadkomma en massproduktion. Varje sådan fabrik innebär därför en enorm kapacitetsökning och ett stort tillskott till marknaden. Enligt en översikt som publicerades i den engelska tidningen *Observer* (9.4.1972) ökade efterfrågan på konstfiber av typen terylen under de senaste tre åren med ca. 10 procent årligen. Produktionskapaciteten tycks dock enligt samma källa har ökat med det dubbla, dvs. ca. 20 procent per år. Detta medförde överproduktion och avsättningssvårigheter. Sedan i början på 1972 har industrins kapacitet kunnat utnyttjas endast till 70 procent. En av giganterna i denna branch, den engelska ICI-koncernen sålde, för att citera *Observer*, »det sista året för 150 miljoner engelska pund (motsvarande ca. 2,6 miljarder danska kronor) med en profitmarginal på eländiga 3,3%«.

Genom import av japansk fibermassa, som besitter samma kvalitet som den engelska massan, men som säljs till rena dumpingpriser, förutsåg man att jättekoncernen ICI under 1972 inte ens skulle få uppnå »eländiga« 3 procents profit. Dess styrelseordförande mr Jack Callard har enligt samma källa på sina knän bönfallit det engelska handelsministeriet att ingripa. Vad mr Callard önskar är alltså att den konservativa engelska regeringen skall skydda honom och det av honom ledda företaget mot marknadsmekanismernas effekt - samma marknadsmekanismer vars förträfflighet höjs till skyarna av liberalismens ideologer - både sådana som framträder som vetenskapsmän och sådana som gör det som politiker.

ICI gjorde i mitten på 60-talet en uppfinning, som tycks innebära att man kan få konstfibrar att bilda bucklor (jag är ingen specialist på konstfibertillverkning, men enligt *Observer* medför denna »crimplingprocess« att man kan förändra utseendet på det garn som spinnes av konstfibrar och som används speciellt för tillverkning av barn- och damkläder). I Europa började omedelbart alla stora konstfiberproducenter att tillverka »bucklor« för att kunna tillfredsställa den genom denna uppfinning skapade efterfråga. I USA tycks man däremot inte genast ha fattat galoppen och förstått vilka profitmöjligheter »bucklandet« kunde erbjuda. Det gällde dock enbart konstfibertillverkarna, medan textilindustrin tycks ha förstått de fördelar den kunde få. Exportmöjligheterna från England till USA blev därför storartade. 1969 exporterade England, dvs. främst ICI en mängd, vars vikt motsvarade 1.439.000 pund polyestermassa med »bucklor« i (ett pund motsvarar ca. ett halvt kilo). 1971 hade exportmängden ökat till 17,7 miljoner pund. Men västtyskarna och japanerna var ännu skickligare. För västtyskarnas del ökade exporten till USA från 20 miljoner till 94 miljoner pund. Japanerna mer än tjugodubblade sin export, nämligen från 3 miljoner till hela 68,3 miljoner pund.

»Det var underbart så länge det varade, men liksom alla goda ting måste det bli ett slut« tillfogar *Observer* med den resignerade vishet hos dem som prisar och tror på marknadsmekanismernas överlägsenhet, men varken vill eller orkar analysera det kapitalistiska produktionssättet och marknadens fungerande på en världsvid basis. Bakslaget kom när amerikanerna själva upptäckte profitmöjligheterna som produktionen av »bucklor« kunde ge. De köpte dyrbart maskineri, gjorde jätteinvesteringar och i mitten på 1971 var de själva i gång med att producera »bucklor« i konstfibernmassan. Det passade utmärkt att Nixon under trycket av USA's försämrade ekonomi införde sin 10-procentiga importavgift för att skydda världens mäktigaste ekonomi mot de förträffliga marknadsmekanismerna och deras inverkan på USA's skam-

filade ekonomi. Denna importavgift träffade den engelska, västtyska och japanska konstfiberexporten hårt. Men japanerna led dubbla förluster. De hade nämligen inte bara exporterat konstfiber massa till USA, utan gjort stora investeringar i textilfabriker i Hongkong, Sydkorea och speciellt i Taiwan. Där finns den billigaste arbetskraften och all facklig aktivitet, strejker etc är förbjudna under förvärdningen att ön befinner sig i krigstillstånd. Dessa textilfabriker använde en del av den japanska konstfiber massan och textilierna exporterades sedan bl. a. till USA där de tack vare de otroligt låga lönerna slog ut de amerikansktproducerade. Även denna export drabbades av importavgiften och av de importkvoter som Nixon, överbevisad om marknadsmekanismernas fria spel, påtvingade japanerna.

Medan Japans export av konstfiber massa till USA i oktober 1971 uppgick till 6900 ton, sjönk den i december samma år till skrala 96 ton.

Eftersom man än så länge inte kan äta konstfiber massa och eftersom de stora investeringarna tvingar fram profitjakten sökte japanerna sig till nya marknader bl. a. England. I december 1971 kunde den engelska koncernen ICI ännu sälja »bucklor« för 95-100 pence per kilogram fiber massa. Japanerna sålde den för 70 pence och i april 1972 var priset nere i 60 pence. Eftersom den japanska massan är av hög kvalitet, var den engelska textilindustrin, vars profitmarginaler också var pressade, inte sen att föredra den japanska före den engelska konstfiber massan. De engelska textilfabrikanterna lider nämligen också under konkurrensen av japanska textilier tillverkade i ovannämnda asiatiska u-länder.

Även i Västtyskland och Holland började man få kännning av den kärva konkurrenssituationen. Nio av de största konstfiber massetillverkarna i dessa länder, bl. a. AZKO-koncernen och Farbenwerke Höchst slöt då ett hemligt kartellavtal enligt vilket de uppdelade marknaden och för att samtidigt kunna dirigera priserna. Detta avtal är ytterligare ett ypperligt exempel på hur dessa företag ser på marknadsmekanismernas överlägsenhet. Amerikanska och engelska företag uteslöts från denna kartellbildning. Men det var dessa som lyckades ta reda på den och göra den känd. Eftersom den västtyska regeringen tror på marknadsmekanismernas fördelar, ledde upptäckten till att företagen åtalades för brott mot kartellagstiftningen och ådömdes betala böter. Det största av dem, AZKO, dömdes till inte mindre än 21 miljoner D-mark böter. Men detta företag hade redan träffats hårt av den försämrade konjunkturen och Nixons importrestriktioner. Man försökte då att förmå EF-kommissionen i Bryssel att ingripa för att påverka den tyska regeringen. När detta misslyckades meddelade man att man omedelbart skulle avskeda 6200 anställda. AZKO-koncer-

nens och dess tyska dotterbolags ENKA-Glanstoffes styrelseordförande, en herr S. C. Bakkenist, meddelade att man i Västtyskland skulle avskeda 3000 arbetare. Där skulle man också nedlägga en splitterny fabrik. Detta är ett exempel på effektiv resursallokering med hjälp av marknadsmekanismer.

I Holland skulle 2200 man avskedas och i Belgien och Schweiz sammanlagt 1000 arbetare. Enligt Amsterdamtidningen *De Telegraaf* betyder detta att var åttonde arbetare i denna jättekongcern skulle avskedas. En holländsk fackföreningsman, F. Drabbe, citeras för att ha sagt, att hans fackförbund inte kunde hjälpe de avskedade, eftersom »vi är helt utlämnade till de internationella koncernerna. Besluten träffas långt borta, utan att vi kan göra något». ¹

Detta är bara ett exempel, fastän kanske ett mycket belysande, bland otaliga exempel på hur förträffligt den kapitalistiska marknadsekonomin fungerar, hur effektivt dess resursallokering är och hur väl den säkrar människornas sysselsättning.

Inte minst det sista har blivit ett ytterligt aktuellt problem. Man har vant sig vid att efterkrigstidens, av keynasianska principer styrda, kapitalistiska marknadsekonomin skulle säkra full sysselsättning till priset av en »rimlig« inflation. Nu upplever vi att den kapitalistiska världen skakas av både arbetslöshet och inflation samtidigt. USA, Västtyskland, England är eklatanta exempel och det vi upplever i Skandinavien är en konsekvens av att vi är en liten, men hårt integrerad del av detta västliga ekonomiska block med USA som dominerande partner.

Exemplet är belysande, fastän långt ifrån unikt: I Europa och Japan har man en överproduktion av konstfibermassa. Japan som har tillgång till billig arbetskraft, kan dumpa marknaden. Som följd skrumprar profiterna, arbetarna kastas på gatan, dyrbara investeringar ligger oanvända - allt detta medan det samtidigt råder ett skriande behov av textilier överallt i den fattiga delen av världen. Men behovet åtföljs inte av efterfråga, ty till skillnad från behov, förutsätter efterfrågan tillgång till köpresurser - något som ekonomerna »glöm-

1. Något tycks arbetarna ändå kunnat ha gjort. Ett halvt år efter sedan detta inträffade rapporterade tidningen *Information* (22. 10. 72) under rubriken »Ockupation lönade sig» följande: »1400 holländska arbetare har vunnit en uppseendeväckande seger över det internationella bolaget AZKO, som är världens näst största tillverkare av syntetiska fibrer. Företaget som äger 2 fabriker i Västtyskland, en i Belgien och 2 i Holland. Av ekonomiska skäl beslutade bolaget att stänga några avdelningar, vilket uppskattningsvis skulle betyda nedläggningen av 5000 arbetsplatser. De 1400 holländska arbetare, som var anställda hos AZKO, besatte sitt företag och i går drog AZKO hotet om stängning tillbaka. Det heter i ett uttalande från AZKO, att det visserligen är orentabelt att fortsätta produktionen, eftersom marknaden är överfull, men av hänsyn till klimat på de övriga AZKO-företagen har man icke desto mindre beslutat att fortsätta produktionen som ger ett underskott.

mer« när det sätter likhetstecken mellan behov och efterfråga. Sett i ett globalt perspektiv har vi överproduktion och avsättningssvårigheter i en del av världen och en skriande brist i andra delar. Det är sådant den förträffliga kapitalistiska marknadsekonomin fungerar. Marknadsmekanismer styr med en osynlig hand liksom en datamaskin, som inte ens behöver programmeras av människor, vår ekonomi på det mest effektiva sättet. Denna bild är Assar Lindbecks - en av de mest framträdande försvarare av marknadsekonomin. Jag skall i fortsättningen ta upp några principiella synpunkter och granska några av de argument, som framförts av honom (Lindbeck 1970).

2. Modellbygge

En vanlig hobbyverksamhet är modellbyggeri. Jag kan t.ex skaffa mig en byggsats och på min fritid konstruera en modellbåt. Denna konstruktion återger i starkt förminskad skala, ofta in i minsta detaljen, en trogen *avbild* av verkligheten. I min hobbyverksamhet konstruerar jag eller åstadkommer jag en modell av verkligheten.

Även samhällsvetenskaperna konstruerar modeller. Men till skillnad från hobbyverksamhetens produkter *avspeglar dessa modeller inte verkligheten*, även om en del vetenskapsmän inte tycks kunna skilja mellan sina modeller och verkligheten. Samhällsvetenskapernas modeller återspeglar inte verkligheten av två skäl: För det första är det frågan om tankemodeller. »Att konstruera något i huvudet« är något annat än att »konstruera något med händerna«, t.ex en liten hobbybåt. För det andra är dessa tankemodeller vanligtvis en förutsättning för vetenskapliga teorier. De anger bestämda antaganden eller inför sådana implicit som anses vara nödvändiga förutsättningar för de vetenskapliga teorier man önskar utveckla. Modellen liksom teorin kan man välja. Men har man valt en bestämt teori har man också valt en modell och tvärtom.

Anta att man har en teori om att en marknadsekonomi bygger på den suveräne konsumentens val, vilka fungerar som information för producenten. En sådan hypotes förutsätter åtminstone följande antaganden: (1) att samhällets ekonomiska processer kan uppfattas som summan av individernas handlingar och att dessa processer inte är en konsekvens av den samhällsliga strukturens utformning och att de i sin tur påverkar individernas handlingar; (2) att maktförhållandena i ett samhälle är sålunda att konsumenten är starkare än producenten (eller åtminstone lika stark); (3) att det existerar sådana konkurrensförhållanden att marknaden fungerar, dvs att stora monopol och oligopol är betydelselösa för samhällsekonomiska processer osv.

I en tidigare publicerad bok (Israel 1972) har jag försökt att visa att alla

samhällsvetenskaper - nationalekonomi, sociologi, statskunskap, psykologi - arbetar med sådana förutsättningar av stipulativ art, även om de kan vara uttalade och ofta är det. Dessa antaganden, som tillsammans kan sägas utgöra tankemodeller kallade jag »stipuleringar«, därför att de innehåller utsagor av normativa art, dvs hur verkligheten *bör* vara beskaffad, hur samhället *bör* betraktas, hur man *bör* uppfatta relationerna mellan individ och samhälle, vilka föreställningar man *bör* ha om människan och hennes natur. Dessa stipuleringar är förutsättningar för den typ av samhällsvetenskaplig teori man utvecklar och tvärtom, given en bestämd teori, så förutsätter den vissa normativa antaganden.

Dessa stipuleringar är av normativ art, vilket ordet »stipulering« skall antyda. Men språkligt sett formuleres de inte sällan som utsagor om verkligheten, dvs som påståenden av deskriptiv art. Den analys jag har försökt företa tyder dock på att de utsagor jag refererar till är s.k. »tekniska normer« (van Wright 1963). Det innebär att de anger hur man *bör* resonera, vilka antaganden man *bör* göra för att kunna konstruera en bestämd teori. Jag kan i detta sammanhang inte i detalj gå in på denna problematik utan får hänvisa till min tidigare citerade bok. Men jag skall försöka ge ett konkret exempel.

Neoklassisk ekonomisk teori utgår från antagandet om att individen *bör* vara en rationellt handlande varelse, dvs en varelse med bestämda, välordnade behov och preferenser, samt en allsidig kunskap om hur dessa preferenser kan förverkligas med ringast möjliga kostnader och högst möjligt utbyte (Godelier 1972).

De flesta nationalekonomer är eniga med mig om att denna modell av den »ekonomiska människan« inte återger verkligheten utan är normativ. Det innebär att det är frågan om antaganden om hur verkligheten *bör* vara beskaffad om ideala förhållanden rådde. Men »ideala förhållanden« råder per definition aldrig i verkligheten.

Ett annat exempel på normativa utsagor har jag hämtad hos Assar Lindbeck (1972). Han skriver att informations- och koordinationsproblemen inom en marknadshushållning löses genom att »beslut om yrke, arbete, konsumtion och hushållssparande får fattas av det individuella hushållet«. För en okritisk läsare framstår detta som ett deskriptivt påstående om verkligheten. Men det är det inte. Nu har Lindbeck garderat sig genom att använda det mångtydiga ordet »får fattas«. Om satsen skall innebära ett påstående om verkligheten kan »få fattas« översättas till »ha möjlighet« eller »ha tillstånd till« att fatta beslut. Är det en normativ utsago kan det tolkas som »bör få fattas«. Jag är benägen att tolka satsen som en teknisk norm med ungefär följande innehåll: »om man

vill försvara en teori om marknadshushållning och ange dess fördelar bör man utgå från att beslut om yrke . . . etc fattas av det individuella hushållet«.

Satsen som ett deskriptivt påstående om verkligheten är falsk, eftersom en mängd undersökningar bl.a. visar att folk inte fattar beslut varken om yrke, om arbete, om konsumtion etc utan att de handlar impulsivt eller »bara åker dit« på samma sätt som när de gifter sig. Jag bortser då från mera handfasta åtgärder såsom förflyttning av arbetskraft, t.ex vid strukturrationaliseringar. Vid sådana tillfällen är valmöjligheterna, om de överhuvudtaget existerar, ytterst små. Slutsatsen blir alltså att den citerade meningen ger *uttryck åt en norm* om de ideala förhållanden som bör råda för att en marknadshushållning skall kunna fungera och för att man teoretiskt och ideologiskt skall kunna försvara en sådan hushållning.

Men det märkliga är att ekonomer när de talar om ekonomisk politik, när de ger goda råd till politiker om vad som är klokt eller inte, handlar inte sällan som om de använde sig av modeller som *återspeglar* verkligheten, medan de i själva verket konstruerar den. Ekonomen tror dock att hans modell på ett korrekt sätt återger verkligheten. Politikerna som ofta inte förstår dessa invecklade modeller och teorier tror på ekonomen när han ger råd om den ekonomiska politiken. Detta leder till politiskt handlande, byggt på en felaktig verklighetsuppfattning. Detta i sin tur kan påverka verkligheten. Därför är det inte likgiltigt varken för vetenskapliga teories utformning eller för utformningen av den samhälleliga verkligheten vilka *normativa utgångspunkter* en forskare väljer.

3. Samhället som socialt system och som mekanism

Två problem bör framhållas som centrala vid val av tankemodell inom samhällsvetenskapen. Det *första problemet* kan formuleras på följande sätt: Man kan betrakta samhället som en helhet, såsom ett socialt system med en given struktur. Inom detta system pågår det sociala och ekonomiska processer - exempelvis produktion, konsumtion, utbyte av varor etc. Det är den samhälleliga strukturen som bestämmer hur dessa processer fungerar och utformas och hur individen handlar. Visserligen skapas och förändras den sociala strukturen av mänskligt handlande men en given struktur har sin egen lagbundenhet. Den kan individen inte undgå annat än genom djupgripande strukturförändringar. Det är närmast en trivialitet att påpeka att de ekonomiska processerna varierar i samhällen med olika social struktur, t.ex om man jämför ett samhälle med en klassisk laissez-faire kapitalistisk struktur med ett samhälle dominerat av multinationella företag och ett militär-ekonomiskt komplex (Melman, red., 1971).

Däremot skiljer sig kanske ett samhälle med en monopolkapitalistisk struktur inte på ett grundläggande sätt från ett samhälle med en centraliserad statskapitalistisk struktur av Sovjetunionens typ.

Ett alternativ sätt att se på samhället istället för att betrakta det som en komplex helhet, som ett system med återkopplingsmekanismer, är att utgå från individerna deras preferenser, deras val och handlingar. Man kan då summera ihop dessa »myriader av individuella beslut som samordnas genom samspel mellan utbud och efterfråga (Lindbeck 1972). Vid detta synsätt blir alltså de samhällliga processerna *summan av individuella handlingar*, eventuellt koordinerade av en »osynlig hand«.

Vi kan sammanfatta dessa två alternativa utgångspunkter. I det första fallet utgår vi från att samhället är en »komplex helhet« med en bestämd struktur och ser efter hur denna struktur påverkar och utformar grundläggande samhällliga processer. Individens handlande blir då ett *resultat av dessa processers sätt att fungera*. Men ett sådant betraktelsesätt måste kompletteras med föreställningar om att en given samhälllig struktur är en historisk produkt skapad av människor i samverkan. Den besitter dock en egen inre dynamik.

I det alternativa fallet hamnar man nödvändigtvis i en sort psykologism blandad med en god portion metafysik. Med »psykologism« avser jag tendensen att förklara samhällliga fenomen icke på en sociologisk nivå, vilket skulle vara det adekvata, utan att reducera dem till individualpsykologiska fenomen. Det blir individernas behov, motiv, preferenser, köpkraft, val och handlingar som i bästa fall ger upphov till samhällliga mekanismer såsom utbud och efterfråga. Metafysiken kommer in när man tror att dessa mekanismer sedan fungerar som en »osynlig hand«, en *deus ex machina*, som klarar alla problem till allas bästa.

Det är utan tvekan så att de ivrigaste försvarare av marknadshushållningen utgår från en sådan psykologiserande modell: de utgår från den suveräne, väljande, beslutande individen. Detta har till konsekvens att de kommer aldrig fram till samhällliga mekanismer som primära. Ty för att citera Emile Durkheim »ur autonoma individualiteter, såsom man föreställer sig dem, kan ingenting annat växa fram än det som är det individuella . . . Kollektivt liv har inte fötts ur individuellt liv, utan det är tvärtom det senare som har fötts ur det första« (Durkheim 1968).

En annan konsekvens är att dessa ekonomiska teorier förvandlas till liberala ideologier: Genom sitt val av normativ utgångspunkt, vilket bottenar i individualistiska och utilitaristiska värderingar, har man från början begränsat utformningen av sina teorier.

Det *andra problemet* rör samhället som mekanism. Även här har vi åtminstone två utgångspunkter. I det ena fallet, där man utgår från individernas behov, preferenser och val, antar man att producenten möter dessa preferenser, sedan han skaffat sig information med de varor som efterfråges. Prissättningsmekanismer blir centrala eftersom de åstadkommer balans eller harmoni mellan olika och motstridiga intressen och önskemål. Marknadens osynliga hand är den som åstadkommer jämvikt. Vi ha redan påpekat det metafysiska inslaget i förklaringar som talar om en »osynlig hand«. Därtill kommer det tvexamma i föreställningen om att samhället skulle karakteriseras av jämvikt och balans som en grundläggande faktor. Visserligen kan en sådan föreställning kombineras med förekomsten av konflikter. Men dessa uppfattas som *störning* av den grundläggande balansen.

Den alternativa utgångspunkten antar att ett samhälle karakteriseras av att det råder konflikter, som åtminstone delvis är oförenliga. Konflikterna är inbyggda i den samhällliga strukturen och får ses som en konsekvens av rådande knapphet (antagligen är det så att knappheten är inbyggd i vår teknologi så att varje gång vi löser ett knapphetsproblem så skapar vi andra). Konflikterna kan utkämpas mellan olika grupper och klasser eller hållas i schack av att de ekonomiska, politiska, militära och ideologiska maktmedlen är ojämnt fördelade. Det innebär bl. a. att kontrollen över (men inte nödvändigtvis ägandet av) materiella och mänskliga resurser i varierande utsträckning har monopoliserats. I vår typ av samhälle är det de som äger eller kontrollerar produktionsapparaten som innehar denna maktställning. I Sovjetunionen är det den nya klassen av administratörer, teknokrater och centralbyråkrater. En liknande utveckling pågår i USA genom det militär-ekonomiska komplexets ökande dominans.

Vi kan nu med hjälp av denna korta, och nödvändigtvis skissartade, framställning försöka ställa upp en typologi

		Samhället som mekanism: det råder	
		Balans	Konflikter
Förklaringsnivå	Sociala systemet	Kybernetisk systemteori	Annan systemteori, Marxistisk teori
	Individen	Marknadshushållningsteori	Socialdemokratins utgångspunkt?

Som varje typologisering är detta naturligtvis en förenkling. Men konklusionen kanske kan illustreras med hjälp av detta diagram: Det som skiljer olika

ekonomiska, sociologiska och andra samhällsvetenskapliga teorier är *utgångspunkten*. Det innebär att det som skiljer är de antaganden man gör om människan och hennes natur, om samhället som en mekanism och som ett system, om relationen individen-samhället etc. Men detsamma gäller också för politiska ideologier. Det som skiljer liberalismen från socialismen t.ex är också grundläggande antaganden om människans natur, om hennes roll i samhället och samhällets sätt att fungera. Vetenskapliga teorier kan då lämpligen analyseras med hänsyn till deras ideologiska anknytning eller eventuellt i vilken utsträckning de ingår i en ideologi.

Utgår man från en *individualistisk harmonimodell* hamnar man alltid, om man avser det eller inte, i liberalismens gungfly. Utgår man däremot från en system- och konfliktmodell har man olika möjligheter. Man behöver i varje fall inte med nödvändighet bli en förespråkare för en byråkratisk centralism med eller utan attributet »socialistisk«. Det är en vanföreställning att så är fallet, som marknadshushållningen försvarare brukar använda som argument.

4. Några centrala teser hos marknadshushållningens försvarare

Jag skall försöka ange fyra teser hos dem som försvarar fördelarna av en marknadshushållning. Det är sådana som är ofta återkommande, samtidigt som de inte hör till de mest banala eller grovt demagogiska (t.ex att man antingen kan välja mellan individens frihet att skaffa sig det han önskar eller en grå uniformering där andra bestämmer vilka varor man kan få sig tilldelade).

I ett debattinlägg, som kan betraktas som representativt (Lindbeck 1972), framförs fyra synpunkter som centrala för stödet av en marknadshushållning:

- (1) Det existerar ett informations- och ett koordinationsproblem med avseende på produktion och konsumtion som antingen kan lösas genom byråkratisk centralisering eller genom decentraliserat beslutsfattande med hjälp av en marknadshushållning;
- (2) En marknadshushållning kännetecknas av individuella beslut när det gäller val av yrke, arbete, konsumtion och med hänsyn till produktion av beslut angående investeringar och priser. Dessa beslut avspeglas i utbud och efterfråga som fungerar som en självregulerande mekanism.
- (3) En marknadsekonomi kan dock inte fungera på »ett acceptabelt sätt utan energiska offentliga insatser« (Lindbeck 1972).
- (4) En klok statsmakt väljer dock med omsorg var den skall ingripa och hur mycket den skall ingripa.

4.1 *Marknadshushållning contra centraliserad byråkrati*

Låt oss nu se på dessa premisser och/eller argument för en marknadshushållning. Den första tesen att man skulle kunna välja mellan en centraldirigerad, byråkratisk styrning av beslutsprocesser och decentraliserad marknadshushållning baserad på aggregerade individuella beslut som återspeglas i prismekanismer utgår enligt mitt sätt att se från felaktiga premisser. Det gäller inte enbart den tankemodell som ligger till grund för dessa resonemang och som diskuteras i föregående avsnitt. Det gäller också beskrivningen av den samhälleliga verkligheten.

Utvecklingen av teknik och vetenskap och deras användning i den materiella produktionsprocessen har medfört en allt större koncentration av denna produktionsprocess i få enheter av monopolistisk karaktär på produktionsidan och av oligopolistisk karaktär på både produktions- och distributionssidan. Bakgrunden är det välkända faktum att genom denna utveckling produktionen blivit mer och mer kapitalintensiv. Detta medför att stora kapitalinvesteringar måste göras och att dessa endast kan göras om risker för förluster blir små och garantier för deras förräntning kan skapas. Detta i sin tur medför att marknaden och dess mekanismer måste kontrolleras eller sättas ur spel. Hur detta sker beskrivs bl.a. av Galbraith (1967), och jag skall inte upprepa det här. Men konsekvensen blir bl.a. uppkomsten av karteller och oligopol, varvid marknadsmekanismer helt eller delvis sätts ur spel. Ett annat sätt att skydda sig mot eventuella förluster är stora statliga kontrakt, som garanterar en avsättning av tillverkade produkter till bestämda priser helt vid sidan av marknaden och utan dess störande inflytande. Det är ur denna synvinkel man bl.a. bör betrakta uppkomsten av det militärt-ekonomiska komplexet i USA där stora multi-nationella företag har ingått en allians med en mäktig byråkrati. Båda behöver varandra ömsesidigt. Militärbyråkratin behöver en tekniskt högt utvecklad och väl fungerande produktionsapparat och bolagen behöver en stark militärapparat dels som avnämare för deras produkter och dels som skydd för råvarutillgångarna överallt i världen. Utan dessa skulle produktionen inte kunna genomföras eller också skulle omställningen på ersättningsråvaror bli mycket dyrbar och medföra ekonomiska problem över en längre övergångsperiod.

Jag skall bara ge två siffror om det militär-ekonomiska komplexet för att antyda storleksordningen (Melman 1970). 1970 uppgick Pentagons budget till ca 10% av USA's bruttonationalprodukt eller mellan 650-700 miljarder danska kronor vilket motsvarade ca 3 gånger Sveriges BNP. Ca 200 miljarder danska kronor gick till kriget i Vietnam. Tio procent kan kanske synas inte vara särskilt mycket. Men dessa militära utgifter påverkar en mycket större del av den

totala ekonomin än vad procentsiffrorna anger. De direkta militärutgifterna för tillverkning och uppköp av vapen och utrustning kommer centrala sektorer i den amerikanska industrin till del och har därför en kumulativ effekt.

Den andra siffra jag vill nämna är att 1970 uppgick IBM's redovisade tillgångar till ca 45 miljarder danska kronor, men värderades av specialister på Wall Street till icke mindre än 280 miljarder, vilket var mera än Sveriges BNP. Jag nämnar dessa siffror icke som bevis men som indikatorer på existerande ekonomiska maktförhållanden. Dessa medför att beslut angående produktionen i allmänhet, angående produkter och produktutveckling, investeringar etc i stor utsträckning och i en allt mera ökande utsträckning kontrolleras av jättestora byråkratiska organisationer, lika otillgängliga för offentlig kontroll och opåverkade av individuella konsumenters val eller marknadens prismekanismer som en statlig planbyråkrati av den typ man finner i ett samhälle som Sovjetunionen.

Oligopolföretagens beslut bestämmer inte bara vad som skall produceras. Eftersom våra resurser är begränsade påverkar deras prioritering och resursanvändning hela ekonomin speciellt det som på grund av den existerande resursanvändningen inte kan produceras eller vilka följdinvesteringar som man tvingas göra vid en given prioritering. Ett välkänt exempel är bilindustrins roll i de västerländska kapitalistiska samhällenas ekonomi. Bilarna tvingar fram dyrbara investeringar i vägar och trafikled ofta kombinerad med nedrivning av bostadsbebyggelse. I Köpenhamn t. ex håller man, när detta skrivs, på med att bygga en sexfilig infartsled norrifrån till stan. Därvid var man tvungen att riva ett stort antal väl bevarade och relativt sent byggda bostadshus och villor. Det intressanta i detta sammanhang är att bebyggelsen norr om Köpenhamn till stor del består av villaområden, där endast folk med höga inkomster har råd att bo. Det är för denna begränsade men inflytelserika del av befolkningen resursallokeringen sker. Samtidigt kan man med stöd av empiriska fakta hävda att »det blir arbetarnas och den lägre medelklassens bostadsområden som får lida mest av att det byggs alltmer avancerade trafikleder och att vägar breddas, något som leder till ökad trafiktäthet och ökade luftföroreningar (Mishan 1971).

Utöver trafikleder, förändringar i bostadsbebyggelsen finns, som känt, även andra följd effekter. Biltrafiken medför olycksfall, vilket innebär stora kostnader för utbyggnad och vidmakthållande av sjukvården samtidigt som de skadades oförmåga till arbete åsamkar stora samhällsekonomiska förluster. Vidare bygger vi en mängd olika tankställen som alla säljer samma vara. Konsumentens val består i välja mellan de jippon som oljebolagen använder för att öka sin marknadsandel. Det är han själv som får betala kostnaderna för dessa

jippon. Någon priskonkurrens som skulle leda till sänkta bensinpriser förekommer däremot inte mellan dessa oligopol som har delat upp marknaden mellan sig och vars strävan går ut på att få öknings av marknadsandelen av rent marginell art.

Genom en beständ resursanvändning påtvinges alltså en hel rad följdinvesteringar och en allokering som kanske de flesta inte skulle välja om de hade de valmöjligheter som marknadsekonomerna förespeglar oss att vi har. Vi får alltså genom en bestämd resursallokering närmast tvångsartade följdinvesteringar samtidigt som det uppstår »spilleffekter« vars kostnader är svåra att beräkna. »Sedan kriget har regeringarnas typiska reaktionssätt varit att barskt orda om effektivitet samtidigt som de tillåter och rent av uppmuntrar användningen av nationens begränsade resurser till att bygga fler personbilar, lastbilar och scooters, vilket tycks medföra vinst för tillverkarna och en vinning för dem som använder dem, eftersom man konsekvent bortser från de stigande kostnader för trafikkontrollen, för den ömsesidiga frustrationen och för det nästan olidliga trycket av buller, stank, smuts och förbittring, för att inte tala om det växande antalet döda och lemlästade. Populärjournalisten, som med förväntan ser fram mot morgondagens överflöd av prylar, är benägen att avfärda den ökade mängden obehag och det moderna livets förtretligheter som 'det ofrånkomliga priset för framtskridande'. Men för nationalekonomen utgör dessa företeelser en växande härva av spilleffekter som har undgått prismekanismen [min. kurs.] delvis på grund av sin natur men mera på grund av historiska tillfälligheter« (Mishan 1971).

Låt mig nu återgå till frågan om marknadshushållning eller centraldirigerad byråkrati. De stora dominerande multinationella företagen av oligopol karaktär har medel för att kunna *kontrollera* de priser enligt vilka de köper och säljer. De har likaledes medel för - i varje fall en icke föraktlig - styrning av vad de privata konsumenterna köper till de priser som de kontrollerar, för att återigen citera Galbraith.

Problemet är alltså inte längre om vi skall försvara en marknadsekonomi för att undgå en centraliserad och centraldirigerad. Detta skulle nämligen förutsätta att den stipulerade marknadsekonomin finns och fungerar. *Det centrala problemet är om stora industriella byråkratiers makt kan kontrolleras både på det nationella och det internationella planet* och hur man skall kunna styrka producenternas, dvs arbetarnas, och konsumenternas inflytande. Häri ligger - på ett nationellt plan - ett av de mest väsentliga argumenten för företagsdemokrati samt för ekonomisk demokrati i betydelsen inflytande när det gäller samordningsproblemet inom produktionsprocessen.

De ekonomer som i likhet med Lindbeck inför en dikotomisering - marknadshushållning eller centralstyrd byråkrati - utgår från utgångspunkter som den samhällliga utvecklingen i den kapitalistiska delen av världen i största utsträckning har gjort irrelevanta. De är föråldrade och om man ändå använder denna dikotomisering trots de sakförhållanden som visar en byråkratisk styrning även inom den s.k. fria marknadshushållningen, så gör man den antingen i polemiskt syfte eller därför att man inte kan frigöra sig från sina normativa utgångspunkter.

4.2 *Elimineringen av maktförhållandena*

Det intressanta med denna uppdelning är att man, när man förordar marknadshushållning, helt tycks bortse från maktförhållandena. Som på alla samhällliga områden är även på det ekonomiska området och kanske just där makten ojämnt fördelad. Klasser, grupper, individer och organisationer kämpar hela tiden för ökat inflytande och ökad makt. Bakgrunden till negligeringen av makt och maktrelationer har att göra med den tidigare diskuterade normativa modellen. Tanken om perfekt konkurrens förutsätter frånvaro av skillnader i makt. Man föreställer sig samhället som ett system där maktens distribution är så vid - den finns hos den enskilda konsumenten - att den kan negligeras. Det bristande intresse för maktförhållanden stöds dessutom av det faktum att man inom den del av nationalekonomin som bygger på marknadshushållningsmodellen koncentrerar sig på marknadsmekanismer i den utsträckning att man har svårt att få syn på de ojämna maktförhållandena som råder och den makt de jättestora företagen i dag kan utöva. Dessutom framträder maktspelet inte alltid öppet. Jag vill bara nämna ett exempel. Enligt en analys i *Le Monde* har de stora multinationella bolagen spelat en betydelsefull roll vid devalveringar av olika valutor genom spekulationer och överföringar av kapital från en valuta till andra valutor. Efter en devalvering har man sedan gjort motsatt operation och tjänat grovt på dessa manipulationer (*Le Monde*, 29. 6. 1972).

Maktproblematiken är ett utmärkt exempel på hur den normativa modell man väljer som utgångspunkt hindrar en utveckling av relevanta teorier och möjligheten att syssla med problem av central betydelse för samhällets sätt att fungera.

J. R. Hicks (1946) har klart givit uttryck för detta: »Det måste erkännas att ett generellt övergivande av antaganden om perfekt konkurrens och ett universellt accepterande av antaganden om monopol, kommer att ha mycket destruktiva konsekvenser för ekonomisk teori. Under monopol blir stabilitetsbetingelserna osäkra och den grund på vilken ekonomiska lagar kan konstrueras

hugges bort . . . Det är, tror jag, endast möjligt att rädda något från denna katastrof - och man måste komma ihåg att den hotar största delen av den generella jämviktsteorin - om vi kan anta att den marknad med vilken de flesta av de företag, som vi behandlar här, konfronteras med, skiljer sig inte särskilt från den perfekta konkurrensens marknad«.

Låt mig återgå till maktproblematiken och säga några ord om de stora oligopolens inflytande på priserna. Undersökningar tyder på att det finns ett samband mellan produktivitet och företagsstorlek och mellan produktivitet och koncentration (Levinson 1972). Det hänger bl. a. ihop med att det finns ett samband mellan kapitalintensiv produktion och produktivitet, vilket innebär att de stora företagen lättare kan göra de nödvändiga kapitalinvesteringar som en mekaniserad och automatiserad tillverkning kräver än vad små företag kan. »Som ett resultat skulle de större företagen lättare kunna sänka priserna än de mindre effektiva, små företagen. Om de inte gör detta är det på grund av överenskommelser om prissättning sinsemellan och med de mindre företagen vars gränskostnader är mycket högre. Av detta resonemang följer att med mera monopol och färre företag i en branch skulle priserna tendera att bli lägre snarare än högre. Men detta är naturligtvis en önskedröm. Ju större de är, desto mera växer de och desto högre priser sätter de för att öka sina innehållna vinster. Precis som när det gäller konkurrensen marginella inflytande på priserna är det inte de ineffektiva företagens behov som bestämmer prisutvecklingen utan de storas obegränsade förmåga att absorbera kapital. Lägre priser skulle inte uppstå vare sig ur försök att öka konkurrensen eller ur försök att stärka monopolen. *Den epok när priserna återspeglade varornas gränsnytta för konsumenten är definitivt över, om den någonsin funnits* (min kurs.). I dag rör sig priserna på inarbetade och massproducerade konsumtionsvaror sakta eller fort endast i en riktning, nämligen uppåt« (Levinson 1972).

Det sistnämnda påståendet tycks vara ett av de få som är empiriskt väl belagt. Hög sysselsättning plus inflation å ena sidan eller en viss arbetslöshet och en bromsad inflationstakt har varit karakteristiska för efterkrigstiden. Sedan ett par, tre år tillbaka tycks denna trend vara över. Nu har vi en relativt hög inflation, arbetslöshet som är högre än under hela efterkrigstiden, en viss minskning i tillväxtakten, en fortsatt koncentrationstendens, snabba tekniska landvinningar som med litet dröjsmål används i produktionsprocessen. Detta i sin tur kräver ständiga kapitalinvesteringar, som i sin tur måste förräntas. Detta klarar inte en marknadsekonomi med dess mekanismer. Det är märkligt att de kontinuerliga prisstegringar, inflationen och dess konsekvenser inte tycks ha satt djupare spår hos marknadsekonomins försvarare. Där dominerar fortfarande den konventionella klokheten.

4.3 *Den suveräne konsumenten*

En annan av marknadshushållningens normativa förutsättning är föreställningen om den suveräne konsumenten. I själva verket rör det sig här om åtminstone två problem. Det ena problemet är av teoretisk art och gäller frågan om det är konsumentens val och preferenser som bestämmer vad som produceras. Det andra problemet är av metodologisk art och innebär frågan hurvida det är möjligt att förklara sociala processer som pågår inom ett socialt system med hjälp av aggregerade individuella handlingar. För att uttrycka det i andra ord: Är sociala processer summan av individuella handlingar eller är de »något mera« och i själva verket determinanter av individuella handlingar?

Föreställningen om den »suveräne konsumenten« är oundgänglig för en liberal ekonomisk ideologi. Men denna föreställning har föga med verkligheten att göra. För det första har även marknadsekonomer som följt Paretos tankar accepterat att en optimal resursallokering kan definieras som den där en samling varor som produceras och distribueras kan göra att inga personer får det bättre utan att någon annan får det sämre. Men denna tanke innebär att några konsumenter är mera suveräna än andra. Ty en given optimal resursallokering är beroende av en given inkomstfördelning. En förändring i resursallokering kan väl medföra att några som har de högsta inkomsterna får det bättre medan resten med lägre inkomster visserligen inte får det sämre. Men möjligheten att deras val skall påverka produktionen är korrelerad med deras inkomst: ju mindre inkomst desto mindre spelar ens egna preferenser en roll och desto mindre suverän är man. Det motsatta gäller för de som har höga inkomster.

Såsom det har påpekats (Mishan 1967) skulle man inom en given marknadsekonomi kunna åstadkomma ett obestämt antal optimala uppsättningar av varor som skulle kunna produceras med existerande resurser. Var och en av dem är bl.a. avhängig av en bestämd inkomstfördelning och relaterad till bestämda priser. Konsumentens suveränitet är alltså bestämd av hans inkomster i en given situation där man har en optimal allokering av resurser.

Sambandet mellan efterfrågan och inkomstfördelningen är välkänt för försvararna av en marknadshushållning. Men de brukar göra det lätt för sig genom att hävda att inkomstfördelningen är en »extern faktor«, att den bestäms av politiska förhållanden etc. Men detta visar ju att man godtyckligt avgränsar det ekonomiska området om inkomstfördelningen betraktas som en »extern faktor«. Det gör man bl.a. på grund av den valda normativa utgångspunkten.

Den resursfördelning man eftersträvar i ett samhälle är alltså beroende av den inkomstfördelning man väljer. Men hur gör man detta val? Antingen - enligt Lindbeck och andra - genom en mäktig byråkrati med enväldigt fattade

beslut eller av marknadsmekanismerna. I detta sista fallet rör man sig i cirkel. Man kan naturligtvis också, som man försökt här, genom i demokratisk ordning fattade beslut åstadkomma större jämlikhet. Man kan argumentera för och försöka genomföra en solidarisk lönepolitik och man kan genomföra en politik som syftar till utjämning av inkomst- och förmögenhetsskillnader. Denna politik visar jo att man inte kan överlåta åt marknadsmekanismer att åstadkomma en bestämd inkomst- och förmögenhetsfördelning, om man har vissa politiska målsättningar. Att vi inte kommit längre beror bl.a. på att demokratiskt fattade beslut inte kan realiseras på grund av ekonomiska mekanismer, t. ex inflation.

Antingen kan man då gå in för ökat samhälleligt inflytande eller också kan man hävda att inkomsterna, t. ex lönerna skall bestämmas av marknadsmekanismer. Men märk väl ett konsekvent hävdande av marknadsmekanismernas roll för lönesättningen skulle ha en rad följder. Bl.a. skulle man hindra all fackföreningsaktivitet. Man skulle t. ex hindra fackföreningarna från att kräva och få genom så höga löner att de företag som inte kan betala dem slåss ut. Strukturrationalisering är en form av omfördelning av resurser som man inte överlåter enbart åt marknadsmekanismernas fria spel.

Ta ett annat exempel. En stor del av höginkomsttagarnas löner bestäms inte av marknadsmekanismer. Det finns en stor efterfråga efter att bli byråchef, biskop, statsråd och professor. Utbudet av dessa jobb är mycket begränsat. Skulle man följa marknadsmekanismerna skulle nyssnämnda yrken antagligen höra till de sämst betalda och andra - bl.a. de skribenter i dagspressen som försvarar marknadsekonomin - skulle antagligen själva få betala subventioner för att kunna fortsätta i sina jobb. Jag har aldrig hört någon professor i nationalekonomi klaga över att marknadsmekanismerna inte fungera vid lönesättning av hans arbete. Men är detta inte ett ganska godtyckligt sätt bestämma var marknadsmekanismer får fungera och var inte?

Låt mig återvända till den suveräne konsumenten vars fria val bestämmer produktionen. En sak man förbiser är institutionaliserade förhållanden som hindrar dessa val. Anta att vi för att minska trafikolyckor skulle begränsa hastigheten på vägarna till 25 km i timmen (Mishan 1967). Detta skulle medföra en radikal förändring av människornas val och preferenser. De skulle knappast vilja köpa stora bilar med många hästkrafter om de inte föredrog att cykla. De skulle välja andra bostäder än vad de nu gör. Många skulle dra sig för att skaffa sig villor och egna hem långt borta från arbetsplatserna, vilket i sin tur skulle påverka stadsplaneringen. Folk skulle ändra på sina fritids- och semesterpreferenser.

»Om straffet för att döda en fotgängare skulle bli hängning, så skulle man

med stor säkerhet kunna förutsäga en markant ökning av den kollektiva trafiken, en frivillig drastisk minskning av hastigheterna etc« (Mishan 1967). Gällande lagstiftning, sociala normer och sedvänjor, traditionen etc liksom utformningen av vår fysiska miljö bestämmer och påverkar konsumentens val. Dessa sociologiska faktorer är så välkända att man förundras över hur lite de spelar en roll i marknadsekonominas modeller.

Ett annat påstående bör också tas upp. Det hävdas att om man ökar antalet varor på marknaden så ökar vår valfrihet och därmed (underförstått) vår välfärd. Låt oss nu bortse från den märkliga definitionen av välfärd. Men i det samhälle vi lever sker det visserligen en ständig förnyelse av varusortimentet, men med varje ny sort som tillförs marknaden så försvinner äldre varor eller modeller. Även om konsumenten skulle föredra dem så kan han inte välja dem eftersom de inte längre produceras genom industrins försorg. Ekonomerna som har gjort valfriheten till en dogm har inte »lagt märke till att när mattan 'ökade valmöjligheter' rullas ut framför oss en halv meter i taget, så rullas den samtidigt ihop bakom oss en meter i taget. Vi tvingas med eller mot vår vilja att följa med den in i den framtid, som handeln och tekniken gestaltar för oss« (Mishan 1967).

Det finns fler andra välkända argument mot föreställningen om valfriheten. Låt mig ta ett sista. Konsumenten kan i bästa fall välja mellan de varor som finns på marknaden, men han kan knappast påverka inriktningen av resursanvändningen i stort. Jag skall ge ett konkret exempel. För ett par år sedan infördes färgtelevision i Sverige. Den lär ha kostat ca 6 miljarder kronor (jag kan inte gå i god för siffran, men dess faktiska storlek spelar en underordnad roll för resonemanget). Många människor i Sverige skulle med säkerhet ha föredragit att man skulle ha använt pengarna för att bygga daghem, skolor, sjukhus eller andra allmännyttiga inrättningar. Men dessa människor ha de ingen som helst möjlighet att påverka resursanvändningen. Som konsumenter kan de välja mellan olika färg-TV-apparater. I det avseende är de »suveräna« (bortsett från deras köpresurser som uteslutar valet av vissa modeller).

Men frågan är om vi med de massmedia vi har till vårt förfogande i dag inte hade kunnat presentera och diskutera olika alternativ: »6 miljarder för färg-TV« eller »6 miljarder för barnstugor«. Man kunde ha presenterat relevanta argument för och emot och sedan låtit befolkningen välja - antingen direkt eller genom politisk valda representanter. Då hade man börjat kunna tala om den »suveräne konsumenten«. Problemet är alltså inte att individerna skall kunna välja mellan olika sorters bensin med samma egenskaper, mellan samma tvättmedel i olika förpackning etc utan att man skulle kunna påverka

prioriteringen av hur våra begränsade resurser skall användas. Detta förutsätter kunskap om alternativ. Men tekniskt sett är denna kunskapsförmedling genom massmedia inget olösligt problem.

I början på detta avsnitt nämnde jag också det metodologiska problemet. Jag skall i korthet beröra det. Föreställningen hos marknadsekonomer är vanligtvis att man kan utgå från individen och aggregera »myriader av beslut«. Man utgår från analogin om att individuella beslut motsvaras av summan av aggregatets beslut. Den totala utbudskurvan som möts av den totala efterfrågekurvan omfattar allt från tandborstar, kostymer, bombplan, landbruksmaskiner, datorer och napalm (vid beräkningen av BNP inkluderas ju också alla varor och tjänster utan vägning och utan beräkning av kostnader). På samma sätt förfar man med sparandet. En jättekongcerns självfinansiering är i princip detsamma som ett enskilt hushålls sparande. Resultatet av denna metodologiska inriktning är att ekonomiska processers samhälleliga natur, dvs att det är en del av ett system, inte kan upptäckas. Samhället kan inte uppfattas som ett system, med ett systems egen lagbundenhet, som påverkar individernas handlande mera än vad de är i stånd till att påverka systemets fungerande.

5. Imperfektioner

De flesta försvarare av en marknadshushållning har naturligtvis för länge sedan upptäckt att den modell på vilken de bygger, visar föga överensstämmelse med sociala och ekonomiska förhållanden. Teori och empiri överensstämmer inte. Resultatet blir att man börjar tala om »imperfektioner« (Lindbeck 1972). Användningen av en sådan eufemism ger ingen klarhet i om det är modellen eller verkligheten som är imperfekt, fastän ofta får man ett intryck av att det inte är teorierna det är något galet med. På grund av »imperfektionerna« kan »en marknadsekonomi inte fungera på ett acceptabelt sätt« hävdar Lindbeck (1972). Men han gör sig inte några ansträngningar att ange kriterier för vad som kan kallas acceptabelt eller ännu mindre för *vem* som det skall vara acceptabelt. Ty om man utgår från en konfliktmodell är en rimlig konsekvens att det som är acceptabelt för någon är helt oacceptabelt för andra när de har motsatta och oförenliga intressen.

Vad är nu dessa »imperfektioner«? Jag skall ta ett exempel från samma författare, förslitningen av arbetskraft. Den beror enligt det liberala marknadsekonomiska synsättet på att »företagsledningarna pressats att ställa allt större krav på arbetstakten«. Lägga märke till formuleringen »pressats till«. Vem är det som pressat företagsledningarna om inte annat än det ekonomiska system som av marknadshushållningens försvarare trots sina imperfektioner fram-

ställs som det enda godtagbara alternativet till nattsvart byråkratiskt förtryck. Systemet medför bl.a. att konkurrensen mellan oligopolföretagen internationellt sett skärpts och att mindre företag som inte kan hänga med obarmhjärtigt slås ut. Men för att kunna »hänga med« måste man ständigt göra nya kapitalinvesteringar för att kunna rationalisera tillverkningen. Investeringarna måste förräntas. Därför måste arbetstakten pressas upp. Men inte bara för att förränta det investerade kapitalet utan också för att ackumulera det kapitalet som gör nya kostbara investeringar möjliga. Men arbetstakten kan lättast pressas upp om man behandlar människor rätt och slätt som arbetskraft, dvs som en produktionsfaktor på samma sätt som kapitalet är en produktionsfaktor.

Men man behöver inte bara människorna som en vara med beteckningen »arbetskraft«, man behöver dem också som potentiella konsumenter, dvs som köpkraft. Det är denna dubbla förvandling av människor till objekt, till ting eller till varor om man så vill, som är konsekvensen av de samhälleliga processerna som vårt ekonomiska system åstadkommer. När man ser det ur denna synvinkel är termen »imperfektion« inte bara en eufemism. Den är uttryck för antingen en kallhamrad cynism eller fören önskan om att dölja faktiska förhållanden. (Man kan naturligtvis också vara något hyggligare och förklara det som uttryck för oförmåga att fatta och förstå rådande förhållanden). Denna process, som jag i ett annat sammanhang (Israel 1969) kallat för »människans reifikation« kan man inte upptäcka om man ser verkligheten genom den liberalistiska ideologins färgade glasögon som presenteras som ekonomisk vetenskap.

»Nationalekonomin som den konventionellt undervisas är en del av ett föreställningssystem mindre avsett att avslöja sanningen än att ge ny tillförsikt om de etablerade sociala arrangemangen åt dem denna ekonomi vänder sig till«. Jag håller med detta uttalande av J. K. Galbraith även om jag skulle vilja byta ut »nationalekonomi« mot »samhällsvetenskap«. Desto viktigare är det att reflektera över teoriernas förutsättningar och avslöja deras ideologiska bundenhet och legitimerande funktion.

Litteratur

DURKHEIM, E. 1968. *On the division of labour in society*. 6th printing. New York.

GALBRAITH, J. K. 1967. *Den nya industristaten*. Stockholm.

GODELIER, M. 1972. *Rationality and irrationality in economics*. London.

HICKS, J. R. 1946. *Value and capital*. Oxford.

ISRAEL, JOACHIM. 1969. *Fremmedgørelse: Fra Marx til moderne sociologi*. København.

ISRAEL, JOACHIM. 1972. *Om kunsten at løfte sig op ved hårene og beholde barnet i badevandet*. København.

ställs som det enda godtagbara alternativet till nattsvart byråkratiskt förtryck. Systemet medför bl.a. att konkurrensen mellan oligopolföretagen internationellt sett skärpts och att mindre företag som inte kan hänga med obarmhjärtigt slås ut. Men för att kunna »hänga med« måste man ständigt göra nya kapitalinvesteringar för att kunna rationalisera tillverkningen. Investeringarna måste förräntas. Därför måste arbetstakten pressas upp. Men inte bara för att förränta det investerade kapitalet utan också för att ackumulera det kapitalet som gör nya kostbara investeringar möjliga. Men arbetstakten kan lättast pressas upp om man behandlar människor rätt och slätt som arbetskraft, dvs som en produktionsfaktor på samma sätt som kapitalet är en produktionsfaktor.

Men man behöver inte bara människorna som en vara med beteckningen »arbetskraft«, man behöver dem också som potentiella konsumenter, dvs som köpkraft. Det är denna dubbla förvandling av människor till objekt, till ting eller till varor om man så vill, som är konsekvensen av de samhälleliga processerna som vårt ekonomiska system åstadkommer. När man ser det ur denna synvinkel är termen »imperfektion« inte bara en eufemism. Den är uttryck för antingen en kallhamrad cynism eller fören önskan om att dölja faktiska förhållanden. (Man kan naturligtvis också vara något hyggligare och förklara det som uttryck för oförmåga att fatta och förstå rådande förhållanden). Denna process, som jag i ett annat sammanhang (Israel 1969) kallat för »människans reifikation« kan man inte upptäcka om man ser verkligheten genom den liberalistiska ideologins färgade glasögon som presenteras som ekonomisk vetenskap.

»Nationalekonomin som den konventionellt undervisas är en del av ett föreställningssystem mindre avsett att avslöja sanningen än att ge ny tillförsikt om de etablerade sociala arrangemangen åt dem denna ekonomi vänder sig till«. Jag håller med detta uttalande av J. K. Galbraith även om jag skulle vilja byta ut »nationalekonomi« mot »samhällsvetenskap«. Desto viktigare är det att reflektera över teoriernas förutsättningar och avslöja deras ideologiska bundenhet och legitimerande funktion.

Litteratur

DURKHEIM, E. 1968. *On the division of labour in society*. 6th printing. New York.

GALBRAITH, J. K. 1967. *Den nya industristaten*. Stockholm.

GODELIER, M. 1972. *Rationality and irrationality in economics*. London.

HICKS, J. R. 1946. *Value and capital*. Oxford.

ISRAEL, JOACHIM. 1969. *Fremmedgørelse: Fra Marx til moderne sociologi*. København.

ISRAEL, JOACHIM. 1972. *Om kunsten at løfte sig op ved hårene og beholde barnet i badevandet*. København.

- LEVINSON, CH. 1972. *De multinationella företagen och inflationen*. Stockholm.
- LINDBECK, A. 1970. *Det nye venstres politiske økonomi*. København.
- LINDBECK, A. 1972. Artikel i *Arbetet*, 9. och 10. 6. 1972.
- MELMAN, S. 1970. *Pentagon capitalism*. New York.
- MELMAN, S., red. 1971. *The war economy of the United States*. New York.
- MISHAN, E. J. 1967. *The costs of economic growth*. London.
- MISHAN, E. J. 1971. *Ekonomisk tillväxt till vilket pris?* Stockholm.
- VON WRIGHT, G. H. 1963. *Norms and action*. London.